

Grygier, Tadeusz

Sumariusz akt naczelnej władzy Prus Książęcych "Etats-Ministerium" [cz. 4]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 4, 688-700

1965

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SUMARIUSZ AKT NACZELNEJ WŁADZY PRUS KSIĄŻĘCYCH
„ETATS-MINISTERIUM” 4)

*vero ab altera Generosus sinus Georgius Blonski, cuius contractus tenor et series sequitur talis, Między Jego Mością Panem Janem y Anną z Damieckich Błońskimi małżonkami z jednej a Jej Mością Zofią z Jajkowskich Lipieńską z drugu strony, stał się pewny y nieodmienny contract. Ich Moście Państwo Błońscy, wygadając pilney potrzebie Przyjacielskiej daią na zastaw złotych polskich siedem set ex nunc, to jest na siedm włók dziedzicznym prawem w Tymawie... Działo się w Prabutach trzydziestego pierwszego Marty Anno Millesimo Sexcentimo Sexmo quarto*¹⁰⁴.

— Nominacja na sędziego szlacheckiego w urzędzie (komornictwie) w Węgorzewie (7, b).

— Skargi na zaniedbania i niedocenywanie roli komornictwa i sekretarzy sądów szlacheckich (4, b).

— Niedociągnięcia sekretarza sądu szlacheckiego Büttnera (103).

— Połączenie komornictw i sekretariatów sądów szlacheckich w Nidzicy i Działdowie (130, b).

— Połączenie komornictw i sekretariatów sądów szlacheckich w Szestnie (130, b).

— Registratury komornictw i sekretariatów sądów szlacheckich mają być prowadzone oddzielnie (100, b).

— Sekretarze komornictw (*Amts Schreiber*) czy dzierżawcy komornictw (*Arendatores*) nie mogą pełnić równocześnie funkcji sekretarzy sądów szlacheckich (137, b). Zob.: Akta sprawy sekretarza sądu szlacheckiego Nietscha. Relacja z dnia 29 grudnia 1717 r.

— Urzędy sekretarzy sądu szlacheckiego i sędziego ziemskiego (*Land Richter Dienst*) nie mogą być łączone (*combinable*)¹⁰⁵. Zob. reskrypt z dnia 25 stycznia 1712 r. (104, 1, b).

¹⁰⁴ Najwięcej spraw pisarz sądu szlacheckiego miał przy księgach grodzkich w zakresie spisywania kontraktów kupna (*Kauf-Contract*) oraz oświadczenia w sprawach finansowych, posagu i zaopatrzenia dzieci (tzw. *Quittance*). W znacznie mniejszym wymiarze występowały tzw. manifestacje (*manifestationes*) oświadczenia woli czy postanowień, dalej wizje lokalne (tzw. *ocularis inspectio*), obligacje (*Obligatio*) zarejestrowane w wyniku osobistych skarg (*actiones in personam actio*). Obligacje na pojedyncze (*simplex*), zbiorowe (*copulativa*), względnie alternatywne (*alternativa*) zobowiązania. Dalej dzielono je na osobiste (*obligatio civilis*) oraz naturalne (*obligatio naturalis*). Rzadko spotykane były obdukcje (*Obduction*) czy oblacje (*oblatio*), protestacje, różne umowy = *pacta* (*pactum de mutuo, pactum dotalitium, pactum confraternitatis*), przywileje, renowacje (*renovatio concessionis et transfusionis*) w sprawach wekslowych, reskrypty = odpowiedzi w formie *sanctiones pragmaticae, epistolae, adnotationes* czy *responsa prudentum*. Księgi grodzkie obejmują również różnego rodzaju recesy (w formie umowy porozumiewawczej, konkluzji = *Abschied*, notatki o pozostałościach dłużnych czy ustnego zeznania rzeczoznawcy sądowego), *subligatio pro obtinendo rescripto*, testamenty, tranzakcje, transkrypcje, tradycje (w formie przekazania rzeczy komu innemu z zagwarantowaniem prawa rzeczowego).

¹⁰⁵ Ustrój lenny spowodował znaczne skomplikowanie urzędu sędziowskiego. Przemiany w nim dotyczyły szczególnie ustroju aparatu sprawiedliwości, gdyż wymiar sprawiedliwości był najbardziej czuły na wszelkie ograniczenia suwerenności. Tym sposobem zorganizowano sądownictwo patrymonialne. Ale wkrótce przekonano się o niedogodności tego rodzaju organizacji sądownictwa

— Spory sekretarzy sądów szlacheckich z ławnikami Wyższego Sądu Ziemskiego (*Ober-Land-Schöppen*) o rozdział dochodów sądowych (*Sporteln*)¹⁰⁶ (122, b).

— Sekretarz sądu szlacheckiego nie może być równocześnie sekretarzem komornictwa (*Amtsschreiber*) oraz ławnikiem ziemskim (*Land-Schöppe*). Zob.: akta w sprawie Pawia Flatauera, sekretarza sądu szlacheckiego (103, b).

— Ustalenie wynagrodzenia dla sekretarza sądu szlacheckiego w Szakach w zakresie załatwianych spraw kościelnych (*Diäten*)¹⁰⁷ (126, c).

— Inwentaryzacja w komornictwach (*Inventaria in den Ämtern*) sporządzana ma być przez sekretarzy sądów szlacheckich. Inwentarze mają być przesyłane do Kolegium Opiekuńczego (*Pupillen Collegio*) do zatwierdzenia¹⁰⁸. Zob.: *Rescript am Amt Balga vom 7 May 1735 in der Perkeschen Vormundschafts Sache* (61, b).

— W sprawie ustalania diet i opłat dla szlacheckiego justycjariusza (*Adeliche Jusbitarij*) należnych za załatwianie sporów poddanych przed sądami szlacheckimi (86, a).

— W sprawie ustalenia świadczeń na rzecz wojska (*Serviis*) i kwaterunku wojskowego¹⁰⁹ nałożonych na szlacheckich zarządców komornictw (*Adeliche Amts Verwehser*) oraz szlacheckich sekretarzy sądowych w Ragnecie i Kłajpedzie (118, b).

— W sprawie rozdziału dochodów dodatkowych (*Sporteln*) w komornictwach między kapitanów (*Amtshauptleuthen*), zarządców (*Verwehsern*) oraz sekretarzy sądów szlacheckich. Ustalenia z roku 1747¹¹⁰ (4, b).

i utworzono obok niego wyższe sądownictwo (*höhere Gerichte*). Powstały więc rządy (*Regierungen*), sądy najwyższe ziemskie (*Oberlandesgerichte*), sądy ziemskie (*Landgerichte*) i sądy miejskie (*Stadtgerichte*). Tymczasem dla sądownictwa patrymonialnego w zakresie spraw należących bezpośrednio do państwa (*Landesherrlichen*) zorganizowano specjalne instytucje jak urzędy sądowe (*Ämter, Justizämter*), czy sądy apelacyjne (*Appellationsgerichte*) działające pod różnymi nazwami.

¹⁰⁶ *Sporteln* są rozumiane raz jako opłaty za czynności sądowe, ustalone w specjalnych cennikach (*Sportelntaxen*). Drugi raz występują, jako dodatki wojskowe zarobek pracowników wymiaru sprawiedliwości.

¹⁰⁷ *Diäten* oznaczają opłaty otrzymywane przez urzędników biorących udział w różnych komisjach czy na sesjach wyjazdowych w sprawach sądowych. Diety obejmowały kosztą transportu, podróży, wyżywienia i noclegów. Wypłacane były codziennie. Ustalano szczegółowe cenniki (*Taxordnungen*).

¹⁰⁸ *Pupillen-Collegium* to urząd zajmujący się sprawami sierot czy niezdolnych do samoobrony. Rozróżniano sprawy — *tutela* (niepełnoletnich) i *curatela* (ubezwłasnowolnionych). Rozróżnienie to z czasem zniknęło i dwa te pojęcia — *tutela* oraz *curatela* — ujęto pod wspólnym określeniem — *Vormundschaft*. Kolegium Opiekuńcze (*Pupillen-Collegium*) prowadziło tabele opiekuńcze (*Vormundschaftstabellen*).

¹⁰⁹ *Servis*, albo *service* to świadczenia, do których zobowiązani byli mieszkańcy na rzecz dyslokowanych (tzw. *Cantonirung*) wojsk na określonym terytorium. Świadczenia te, to: oświetlenie, opał dla kuchni wojskowej, sól i inne. Inną formą tych świadczeń są opłaty uiszczane przez mieszkańców w kasach wojskowych tzw. *Servisgelder*. Z opłat tych pokrywano wydatki związane z utrzymaniem koszar oraz kwatery dla oficerów.

¹¹⁰ Istotą urzędu kapitańskiego było zastępstwo i dzierżawa części państwa feudalnego (*gouverneur et seigneur héréditaire de baillage = baliwaty*) i władzy książęcej (czy królewskiej) tytułem łaski i przywileju. Urząd ten był lennem i nie był płatny. Kapitan miał zarządzając głównego (*Verwehser*), który w jego imieniu „pobiera pewne świadczenia (*douceur*), przyjemności dodatkowe i nadzwyczajne dochody, w niektórych wypadkach określone opłaty np. *Trinkgeld* = czopowe, jak opłaty czy podatki (*Pfluggeld, Pflugkorn*) wynoszące np. w XVIII wieku 1½ talara rocznie, opłaty dzierżawne od cegielni, gorzelni, młynów, czy opłaty pocztowe (tzw. *Postreutergeld* = opłaty na konnego listonosza), czy z kar sądowych (ponieważ ludność chłopska była biedna,

— Sekretarz sądu prabuckiego Jerzy Błoński wpisał do ksiąg grodzkich umowę rodzinną Doleckich. *Actum Riesenburgensi 1 April Anno 1664. Coram Nobili Judicio Riesenburgensi personaliter comparens Generosus Albertus Dolecki manifestavit, quod germanica Sorori sua Generosa Eva Generosi Stanislai Granoszewski quondam conjugii, dotis loco 1000 Florenorum in parata pecunia, vestibus, clenodiis, auro atque argento ad usque nobilibus eam erogaverit atque solverit: in cujus rei fidem cum teste sibi opus, produxit generosum Georgium Blonski, qui confessus est ac testatus quod sibi pro certo constet, tantam summam generosae Evae Doleckae frater ipsius, Generosus Albertus Dolecki solverit atque numeraverit quoque cum conjugis sorore generosa Sophia Dolecka et onera quae ad ipsas spectaverunt, secum duxerit et amiserit. Id quod uti sibi certo constat, sic palam hicce attestatur, propriae manus subscriptione et sigillo suo. Actum Riesenb. 1 April Anno 1664.*

Georgius Błoński

— Reskrypt królewski z dnia 30 lipca 1748 r. w sprawie czynności urzędowych sekretarzy sądów szlacheckich. Żaden sekretarz bez wiedzy i poprzedniej zgody kapitana czy jego zarządcy nie może podpisać umowy angażującej (*actus introductionis*), ani podejmować samodzielnych decyzji w komornictwach¹¹¹ (4, b).

— Ustalenia uposażeń dla sekretarzy sądów szlacheckich z 1758 r. (4, b).

— Sekretarze sądów szlacheckich zobowiązani zostali do składania egzaminów przed wielkim kanclerzem, baronem von Cocceji¹¹² (4, b).

— Protokoły (*Protocolla*) kapitanatów nie mogą być podpisywane przez kapitanów czy ich zarządców, a tylko przez sekretarzy sądów szlacheckich. Reskrypt skierowany do komornictwa nidzickiego z dnia 24 sierpnia 1748 r. *Vide in Actis die Unterschreibung der Protocolle der Ämter Neidenburg und Soldau* (100, b).

nie uiszczala kar sądowych, stosowano więc kary cielesne, stąd sąd przynosił mało dochodów). Kapitanowi przysługiwały jeszcze inne opłaty (WAPO XXV/6—D/II/18 fol. 22—23).

¹¹¹ Jurysdykcja kapitana obejmowała szlachtę, wolnych osadników, chłopów osadzonych na prawie chełmińskim oraz mieszczan w miastach jego okręgu, z wyjątkiem miast i wsi królewskich oraz najemnego pospólstwa, które podlegało sądom patrymonialnym. Kapitan w swych własnych dobrach był też jurisdikcyjnym swych poddanych. Urząd ten miał charakter wojskowo-sądowo-administracyjny. Kapitan był także pośrednikiem między księciem, królem a poddanymi, pierwszym urzędnikiem w komornictwie czy w kilku komornictwach. Miał on przeprowadzać na swym terenie ogólne prawa krajowe, spełniać funkcje policyjne i ekonomiczne w podległych komornictwach oraz nadzorować pozostałych urzędników.

¹¹² Zarządzenie to wiąże się z ogólną reformą sądownictwa Prus Książęcych poleconą przez króla pruskiego Fryderyka Wilhelma I już w 1718 r. 18 sierpnia tego roku Cocceji przybył do Królewca. W 1719 r. opracował projekt reformy Trybunału oraz toku postępowania sądowego (apelacji = *Revisionsordnung*), Sądu Nadwornego. Drugą reformę sądownictwa przeprowadził Cocceji w latach 1746—1751. Plan nowej reformy opierał się na następujących wytycznych: sędziami mieli być tylko dobrzy praktycy i teoretycy prawa. Te wymagania dotyczyły również prezesów, radców i sekretarzy sądowych. Sąd miał pracować i wyrokować kolegialnie. Sędziowie nie mieli posiadać prawa przyjmowania funkcji w jakichkolwiek komisjach i pobierania dodatkowych dochodów (*Sporteln*), mieli być odpowiednio uposażeni. Sekretarze sądowi i adwokaci powinni posiadać praktykę w sądach najniższych i złożyć *examen rigorosum* (E. M. 61, a oraz 121, b).

— Ingrosacje (*Ingrossationes*) i kasacje (*Cassationes*)¹¹³ w księgach grodzkich i kapitańskich (*Amts Haupt-Büchern*) nie mogą być dokonane bez wiedzy kapitana względnie jego zarządcy (*Verwehser*).

— W sprawie opłat sądowych (*Chargen-Cassen-Gelder*) dla sekretarzy sądów szlacheckich w kapitanatach dziedzicznych w roku 1754¹¹⁴ (15, c).

Adeliche Güther, Häuser, Vorwercker, Wälder — Szlacheckie majątki, nieruchomości, folwarki i lasy.

— Zarządzenie z 1767 r. zabraniające załączania długów czy pożyczek na szlacheckie majątki ziemskie. Pożyczki te nie mogą przekraczać połowy wartości tych majątków (88, a).

— Mieszczanie (*bürgerliche Besitzer*) będący właścicielami majątków szlacheckich, jeśli chcą skierować swych synów do służby wojskowej, muszą uzyskać nobilitację (2, a).

— W sprawie szlachty powiatów: zalewsko-szymbarskiego i iławskiego, na którą nałożono (przez Kamerę Wojenno-Skarbową) dostawy żywnościowe dla wojska. Wymiar dostaw związany był z posiadaniem dóbr szlacheckich (83, e).

— W sprawie ustalenia szarwarków (*Spann-und Hand Dienste*) obowiązujących chłopów przy budowie kościołów. Szarwarki te mają obowiązywać również folwarki królewskie jak i szlacheckie (41, a).

— W sprawie ustalenia, czy osoba pochodzenia mieszczańskiego, która uzyskała zezwolenie na kupno majątku szlacheckiego, ma prawo majątek ten sprzedać i kupić nowy. Reskrypt królewski rozstrzyga tę sprawę w ten sposób, że sprzedaż majątku szlacheckiego przez właściciela pochodzenia mieszczańskiego może nastąpić dopiero po uzyskaniu zgody dworu królewskiego. Reskrypt z dnia 15 marca 1773 r. w aktach: *Dass kein Adeliches Guth verkauft werden soll ehe davon nach Hofe berichtet werde* (88, d).

¹¹³ *Cassationes* oznaczały wpisy do ksiąg grodzkich, dotyczące zniesienia i nieważnienia wyroków. Kasacji dokonywano na polecenie władz wyższych. Ingrosacja związana była z instytucją hipoteczną prawa rzeczowego (*dingliche Recht = Pfandrecht*). Hipoteka stała się prawem ogólnym przez prywatną decyzję (*pactum hypothecae*), przez decyzję sądową (*pignus praetorium*, czy *pignus judiciale*), czy bezpośrednio przez przepis prawa (*pignus legale*). Starsze prawo nie znało prawa hipotecznego niezwiązanego z posiadaniem nieruchomości. Ruchomości ujmowano w formę kupna (*Wiederkauf*, czy *Rentenkauf*, względnie tzw. *gerichtliche Auflassung*). Tym sposobem ryzyko zastawu ponosił wierzyciel. Zmieniała się sytuacja dopiero po wprowadzeniu *antichresis* (*Antichreticum = Pfandnutzung*), na mocy którego wierzyciel miał prawo korzystania z dochodów zastawu. Następowaly komplikacje, w których pożyczający zastaw miał ograniczone możliwości dyspozycyjne zastawu na rzecz właściciela zastawu. Te zmiany zmuszały do ustaleń gwarancyjnych. Uzyskano wpisy przewłaszczeń (przenoszeń własności = *Eigentumsübertragungen*). Księgi ingrosacyjne były księgami publicznymi. Stąd w sprawach sądownictwa bezspornego tworzyć zaczęto księgi hipoteczne (tzw. *Consensbücher*).

¹¹⁴ W instytucji dziedzicznego komornictwa (*Erb-Ämter*) istniała przede wszystkim instytucja tzw. miast pośrednich (*Mediatstädte*) podległych kapitanom. Dla przykładu takimi miastami były Dąbrówno, Iława i Szymbark. Kapitan dziedziczny był właśnie tym *medium*, instancją pośredniczącą między poddanymi a głową państwa, był jego zastępcą i pomocnikiem. Przejmował oń jego rozkazy i zarządzenia i przekazywał je miastom. Czuwał nad ścisłym wykonaniem, w szczególności w sprawach kontrybucji, służby rycerskiej i budownictwa obronnego (*Burgendienst*), sprawował nadzór nad prawidłowym funkcjonowaniem patronatów kościelnych, szkolnych oraz sądownictwem patrymonialnym, nad zarządzaniem majątku kościołów, ich dochodami i rozchodami. Zwykle kościół musiał składać kapitanowi co kilka lat sprawozdanie

— Ciężary prestacyjne ciążyące na dobrach szlacheckich kapitanatu ostródzkiego na rzecz budowy fortecy grudziądzkiej¹¹⁵ (83, e).

— W sprawie dzielenia i rozdziału majątków szlacheckich (23, b).

— W sprawie opłat kancelaryjnych przy kontraktach kupna i sprzedaży między kontrahentami szlacheckimi (19, b).

— Uwagi w sprawie możliwości zastawiania majątku szlacheckiego osobie stanu mieszczańskiego. Zapytania, czy można zastawić choćby poszczególne folwarki lub zakłady przemysłowe (np. gorzelnie, mlecznarnie) z zatrzymaniem przez przedstawiciela stanu szlacheckiego pełnego prawa sądowego (jurysdykcji) w zakresie dzierżawy dziedzicznej (*Erbpacht*). *Vide Rescript dd. Berlin d. 24 November 1777 in Aktis dass kein Adeliches Guth verkauft werden soll* (88, d, gen).

— W sprawie sprzedaży dóbr szlacheckich na rzecz skarbu państwa, króla, czy innych oficerów nie posiadających pełnych praw stanów szlacheckich (*die nicht wirckliche Edelleute sind*). Relacja z dnia 2 marca w aktach w sprawie sprzedaży dóbr szlacheckich (88, d, gen).

— W sprawie dostaw węgla drzewnego (*Schire Kohlen*) i drewna budulcowego — mostowego (*Brück Holzes*) z lasów szlacheckich dla pułków rosyjskich (83, b).

— W sprawie zamian majątków szlacheckich (88, d, gen).

— Wyjaśnienie władz berlińskich dotyczące zamiany majątków ziemskich między szlachtą a mieszczaństwem. Otóż zamiana może być dokonana bez zgody dworu królewskiego, jeśli przedstawiciel szlachty otrzyma większy majątek. Reskrypt z dnia 10 kwietnia 1778 r. (88, d, gen).

— W sprawie wydzierżawiania majątków szlacheckich osobom stanu mieszczańskiego. Reskrypt z dnia 6 listopada 1777 r. (88, d, gen).

— Obowiązek zawiadomienia o nabywaniu dóbr szlacheckich, chełmińskich i innych wolnych (*Adelichen, Cölmischen und andere Frey güthern*) oraz wsi chłopskich (*Bauern-Dörfern*) (23, c).

ze swej działalności. Na jego ręce składano przysięgę wierności nowemu władcy, on też odbierał przysięgę od nowo powołanych urzędników (np. wójtowie, czy burmistrzowie). Kapitan był też przedstawicielem stanów jako współrzędzących i doradczych instancji w państwie feudalnym. Przeprowadzał wybory deputowanych i delegacji na sejmy i sejmiki. Odbierał od nich ślubowania lub sam był wybierany (WAPO XXV/6 — II/23).

¹¹⁵ Lokalizację twierdzy grudziądzkiej uzasadniano tym, że miasto było stale bezbrojne, mimo iż leżało na ważnym szlaku komunikacyjnym idącym z Poznania i Wrocławia przez Toruń, Chełmżę, Anielską Górę, Grudziądz, Dragacz, Mątwy, Nowe do Gdańska. Właśnie szlak ten w Grudziądzu przechodził na drugą stronę Wisły. Niewystarczającym, i to jedynym, punktem obronnym była Anielska Góra na południe od miasta. Stąd niedługo po zajęciu Grudziądza przez Prusaków (1772 r.) podjęto myśl budowy twierdzy. Decyzja zapadła 6 czerwca 1776 r. Budowana twierdza miała bronić przejścia przez Wisłę w czasie ewentualnych poczynań wojennych Polski lub Rosji. Budowa twierdzy zbiegła się więc równocześnie z podjęciem szerokich prac Fryderyka II, związanych z rozbudową umocnień istniejących już twierdz śląskich. Budowa trwała w latach 1776—1786, z tym, że Fort Kościuszki (*Hornwerk*) zbudowano dopiero w 1789 r. Obok twierdzy zorganizowano wielki plac ćwiczeń wojskowych w Mokrem pod Grudziądzem. Do akcji budowlanej włączono okoliczne tereny w promieniu do 150 kilometrów. Prusy Wschodnie musiały również świadczyć usługi budowlane oraz ponosić koszty finansowe budowl. W 1807 r. twierdza przeszła chrzest bojowy. Były to jednak nie tyle walki, ile blokada, która rozpoczęła się od stycznia i trwała do zawarcia pokoju w Tyłży.

— Szlachecy komornicy (*Instleute*) czy czeladź (*adelischer Häuser Instleute*)¹¹⁶ zobowiązani są do ponoszenia ciężarów obywatelskich (*die bürgerliche Onera*). *Vide Nachtwächter...* (75, e).

— Wszyscy wasale (*Vasallen*) oraz osadnicy szlachecy muszą przed przeprowadzeniem jakichkolwiek podziałów (*Theilungen*) czy sprzedaży (*Veralienierung*)¹¹⁷ dóbr każdorazowo składać w kapitanacie wnioski o zezwolenie na dokonanie tych czynności¹¹⁸ (61, f, gen).

— Ingrosacji majątków szlacheckich jak i nieszlacheckich można dokonywać jedynie w kapitanatach (*Hautämtern*). *Vide Actis wegen der Banquerotter*¹¹⁹ (110, b).

— *Officium Fisci* zobowiązane jest do obrony i zagwarantowania nienaruszalności szlacheckich i innych partykularnych (*Particulier*) dóbr (*Güter*), nieruchomości (*Grundstücke*) i uprawnień (*Gerechtigkeiten*). *Officium Fisci* nie powinno tego rodzaju własności nadzorować z punktu fiskalnego (*nicht in Anssprüche genommen*)¹²⁰ (59, a).

¹¹⁶ Komorników (*Instleute*) ujmowano od strony prawnej w ogólne ramy ustaw o czeladzi (zob. szczegóły T. Grygier, *Z zagadnień położenia społeczno-gospodarczego robotników rolnych Mazur i Warmii w I połowie XIX wieku*, Prace i Materiały Etnograficzne, 1961, t. 19, ss. 155—181).

¹¹⁷ *Alienatio* rozumiano jako każdorazową zmianę stosunków prawnych ujętych w określone prawne ramy, więc nie tylko przeniesienie czy ujęcie (*Einräumung = Zusammensetzung = confusio*) jakichś praw, oświadczeń dłużnika wobec wierzyciela, ale także jako rezygnację z praw, przyjęcie jakiegś opłaty. Oznaczało również przeniesienie i przyjęcie prawa rzeczowego (np. zastawu), przeniesienie prawa własności (przewłaszczenie — instytucja ta na terenach ziem byłego zaboru pruskiego obowiązywała prawie do dnia dzisiejszego), bez którego nikt nie był właścicielem, czy wreszcie samą sprzedaż. Sprzedaż nie oznaczała jednak rezygnacji z prawa własności. Kupujący był pełnoprawnym właścicielem dopiero wówczas, gdy uzyskał od sprzedającego przewłaszczenie. Sprzedaż musiała być dokonywana według określonych sposobów. Mogła być dokonana osobiście (*per mandatum, alieno nomine*) i to nie tylko między żyjącymi (*inter vivos*), ale także po śmierci (*mortis casua*) poprzez testament czy legat. Pod pojęciem sprzedaży (*Veräußerung*) rozumiano kupno, zamianę, podarunek, odstąpienie (*Abtretung*), przejęcie (*Übernahme*) jakiegś uprawnienia gruntowego (*Grundgerechtigkeit*) czy zastawu (*Verpfändung*).

¹¹⁸ *Requiriren* oznaczało składanie podań, badanie sprawy i uzyskiwanie opinii.

¹¹⁹ *Banquerot* oznaczał „brak” i „upadłość”. Ingrosacja związana była również z prawem alienacyjnym (*jus alienandi, jus abalienandi = Veräußerungsrecht*). Prawo to gwarantowało swobodne dysponowanie prawem własności. Ustalono zasadę, że właściciel w prawie własności jest niczym nieskrępowany i jego prawa własności żaden trzeci partner nie może zmienić. Wyjątek stanowił zakaz sprzedaży (*Veräußerungsverbot = Alienationsverbot*) np. wspólnoty małżeńskie, rozdziału majątku między małżonkami (*fundus dotalis*), w wyniku „konieczności prawa”, prawa rodzinnego, szczególnych umów i testamentów. Instytucja *Alienationsrecht* związana była również ze sprawami upadłościowymi (*conkurs*).

¹²⁰ *Officium Fisci* (Fiscalat) związane było początkowo z Sądem Nadwornym. Sąd ten był przekształconym w 1523 r. Sądem Kameralnym (*Kammergericht*), w skład którego weszli: ostatni kanclerz Zakonu Michał Spielberger, biskup Jerzy von Polenz, a po 1525 r. książe Albrecht i jego czterej najwyżsi radcy: mistrz dworu, naczelny burgrabia, kanclerz Księstwa, naczelny marszałek, następnie radcy sądowi (ksiażęcy). Jeden z członków Sądu Nadwornego pełnił funkcję fiskalatu (*fiskalischer Anwalt*). Obok urzędującego fiskalatu przy Sądzie Nadwornym funkcjonowali na terenie całego Księstwa regionalni fiskalaci. Nie tworząc żadnego kolegium mieli prawo przedstawiać księciu oraz Izbie Rady Najwyższej sprawy sporne w zakresie procesów skarbowych, byli oni tzw. radcami prawnymi i zastępowali księcia w procesach skarbowych, których stroną było Księstwo, książe czy Izba Rady Najwyższej. Później fiskalat przyjął nazwę *officium fisci*, a *advocatus fisci* stał się pierwszym urzędnikiem skar-

— Majątki szlacheckie, z którymi związane są jakiegokolwiek urzędy mogą być sprzedawane tylko członkom stanu szlacheckiego. Reskrypt datowany w Berlinie dnia 4 lipca 1748 r. (88, d).

— W sprawie dostarczania zwierząt pociągowych (*Zug-Vieh*) brakujących na terenie majątków szlacheckich i szlacheckich wsi. Chodziło przede wszystkim o przeprowadzenie zasiewów jarych w 1750 r. (4, m).

— W sprawie przydziałów ziemi pod zasiewy dla czeladzi pracującej na terenie dóbr szlacheckich. Przydział tej ziemi miał uzupełniać uposażenie czeladzi. *Vide Aktis wegen der Gesinde-Ordnung 1750 J.* (110, h).

— W sprawie przekształcania (*Verwandlung*) dóbr chęłmińskich na dobra szlacheckie w 1750 r. (88, c).

— Zakaz włączania gospodarstw chłopskich (*Bauern*) oraz dzierżawy wieczystej (*Lassathen Höfe*)¹²¹ do własności szlacheckiej i innych wasali. *Vide Edict vom 12 August 1749, dass keiner von Adel noch andere Vassallen welche Dörffer und Land Güther besitzen sich unterstehen sollen Bauern und Lassathen Höfe eingehen zu lassen, solche an sich zu ziehen, oder zu Vorwerkern zu schlagen und dieses auch selbst in den Königlichen Aemtern befolgt werden soll* (4, u, gen).

— W sprawie zakupienia majątku szlacheckiego przez Uniwersytet Królewski¹²². *Vide Actis wegen des Deputat — Getreydes der Piorum Corporum — wegen Ankauffung eines Adelischen Guths von dem Capital der 28 020 rth. Deputat Gelder der hiesigen Academie 1753* (41, a).

— W sprawie samowolnego wspólnego zakwaterowania parobków w dobrach szlacheckich z armii rosyjskiej (*Die eigenmächtige Fouragir = und Einquartirung der Knechte mit den Russisch. Keyserlichen Artillerie Pferden in den Adelischen besonders den Passenschen Güthern*)¹²³ (83, e).

bowym Księstwa. Początkowo urząd fiskalatu związany był z radą księżęcą, później się usamodzielniał. Pod koniec XVI wieku *advocatus fisci* uzyskał zastępcę tzw. *mandatarius fisci* oraz pomocników tzw. *substituti fisci* (SAG Fol. 13035 f. 4, 5, 106).

¹²¹ Są to gospodarstwa dziedziczne (*Lassgut = bonum lassicum* = gospodarstwo dzierżawy dziedzicznej = *Erbpachtgut = Leihe*), którego posiadacz nazywał się *Lasse*. Posiadał je i mógł korzystać z niego pod określonymi warunkami i ciężarami (*Lasten*). Posiadacz tego gospodarstwa dzierżawnego miał prawo za zgodą właściciela sprzedać czy je dziedziczyć. Początkowo *Lasse* dotyczyło chłopów niewolnych (*unfreien Besitzern*). Później stosunki prawne *Lasse* bardzo się różnicowały.

¹²² Sprawa podstaw gospodarczych i finansowych Uniwersytetu Królewskiego nie jest jeszcze opracowana. Tymczasem dla przedstawienia roli nauki w życiu Prus Książęcych i Prus Wschodnich jest to zadanie pierwszorzędnej wagi. Dokumentacja źródłowa zachowana w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie pozwala na uchwycenie dwu spraw: Z jednej strony uniwersytetu, jako swoistego rodzaju potentata gospodarczego, prowadzącego swe własne przedsiębiorstwa, jak i politykę finansową. Z drugiej strony uniwersytet posiadając własne fundusze, będąc finansowo prawie niezależny, miał możliwość zapewnić stosunkowo znaczną niezależność nauki od czynników zewnętrznych, w szczególności państwa. (Zob. WAPO Rep. 99 Titulus I. Sprawy budżetowe i gospodarze Uniwersytetu).

¹²³ Sprawy kwaterek wojsk rosyjskich, zajmujących Prusy Książęce w wyniku kapitulacji Królewca w dniu 22 stycznia 1758 r. stanowiły dla ludności jeden z największych ciężarów wojennych, chociaż warunki kapitulacji były stosunkowo łagodne. W zamian za poddanie się utrzymano w Prusach Książęcych działanie całej administracji sądowej (sądów wyższych i niższych = *Ober- und Untergerichten*), a jej urzędnicy mogli wykonywać dalej swe funkcje, jeśli złożyli przysięgę, że nie będą występować przeciwko carowej i jej interesom, nie będą „spiskowali ani oficjalnie przeciwko niej występować”. 24 stycznia 1768 r. członkowie sądów najwyższych Prus Książę-

— Zarządzenie ustalające obowiązek przyjmowania przez właścicieli dóbr szlacheckich wyleczonych z chorób wenerycznych poddanych. Zarządzenie z 1756 r.¹²⁴ (107, b).

Adelische Schulen — Szkoły szlacheckie.

— Ustalenia dotyczące dostarczania dla nauczycieli szkół szlacheckich (wsi szlacheckich) drewna opałowego 1751 r.¹²⁵ (42, b).

— Zarządzenie zabraniające przyjmowania i zwalniania nauczycieli przez szlachtę w dobrach szlacheckich. Każdorazowa zmiana na stanowisku nauczyciela musi być uzgodniona ze Specjalną Komisją Szkolną i Kościelną (*Spezial-Kirchen und Schul-Kommission*)¹²⁶. *Vide Actis wegen wiederrecht-*

cyh złożyli hołd carowej i na miejscu orła pruskiego w pieczęciach sądowych znalazł się dwugłowy orzeł rosyjski.

¹²⁴ W Prusach Książęcych istniały policyjne przepisy mające zahamować rozprzestrzenianie się chorób wenerycznych. Jednym z tych środków było utworzenie wielkiego szpitala w Królewcu. Szpital ten założony w 1531 r. dla chorych nie posiadających żadnych środków na leczenie (szpital biednych), dalej dla chorych na choroby zakaźne — w szczególności na ospę (*Pokken*) oraz na choroby weneryczne, zmienił swój charakter pod koniec XVIII wieku. Otóż kiedy senat akademicki uniwersytetu doszedł do przekonania, że prawidłowy tok studiów medycznych wymaga stworzenia Instytutu Klinicznego, postanowiono go oprzeć przede wszystkim o Wielki Szpital Królewiecki. Możliwość ta zaistniała, gdyż zmieniły się w ostatnich latach stosunki prawne tego szpitala. Założono bowiem pod Królewcem Sambljski Lazaret Powiatowy, do którego skierowywano wenerycznych chorych. Otdąd Wielki Szpital połączony z Instytutem Klinicznym stał się poważnym instytutem naukowym dla medycyny królewieckiej (zob. WAPO XXXVIII/2 — H/7 vol. 3. Akta organizacyjne Instytutu Klinicznego). Innym środkiem zabezpieczającym przed rozprzestrzenianiem chorób zakaźnych to skierowywanie chorego za karę do pracy w domach pracy przymusowej (*Arbeitshausstrafe*). Kara ta wynosiła nawet 1 rok.

¹²⁵ W oparciu o ustawę szkolną *Principia regulativa*. Jest ona rezultatem zmian w programie politycznym Księstwa. Książę Albrecht i bezpośredni jego następcy wychodzili z założenia, że nauka szkolna ograniczać się powinna tylko do zagwarantowania pomocy w posługach kościelnych (była to teza wielkiego mistrza zakonu krzyżackiego Winrycha von Kniprode) czy przygotowania naukowego do studiów wyższych (teza księcia Albrechta). Programy te nie uwzględniały jakiegos ogólnego nauczania młodzieży, wykształcenia ogółu. Stąd też punkt ciężkości organizowania szkół leżał w miastach. Natomiast stan szkół wiejskich, zależnych przede wszystkim od szlachty, był katastrofalny. To też jeszcze na początku XVIII wieku nie mogło być mowy o powszechności nauczania, ani o ogólnym obowiązku szkolnym. Np. rozporządzenie z dnia 15 stycznia 1712 r. postanawiało, by każda wieś wysyłała do szkoły parafialnej jednego chłopca. Chłopiec taki musiał być całkowicie przez swą wieś wyposażony tak, by mógł przez całą zimę pomagać nauczycielowi w jego gospodarstwie i w kościele. Wracając do rodzinnej wsi uczniowie ci mogli tam kierować życiem religijnym. Zarządzenie z 6 grudnia 1717 r. zobowiązywało wprawdzie rodziców do posyłania dzieci do szkoły raz lub dwa razy w tygodniu, niemniej nie było realizowane. Pozostawiało bowiem rodzicom swobodę uznania, czy dziecko jest bezpośrednio potrzebne w gospodarstwie. Jeśli tak, to obowiązek posyłania dzieci do szkoły upadał (zob. WAPO V/164 k. 159).

¹²⁶ Powołanie Specjalnej Komisji Szkolnej i Kościelnej związane było z programem reorganizacji szkolnictwa Prus Książęcych w pierwszej połowie XVIII wieku. Program ten rozpatrywać należy z trzech punktów widzenia: 1) z punktu ustawodawstwa szkolnego. Miało ono być eksperymentem wypróbowywanym właśnie na zróżnicowanym terenie mazurskim. Po pomyślnym wyniku, przeniesiono zdobyte doświadczenia na teren całego państwa pruskiego, 2) ze względu na tendencje zmierzające do rozwiązania węzłów, łączących szkołę z kościołem. Stąd Fryderyk Wilhelm I rozpoczął reformować administrację kościelną, by potem łatwiej zreformować szkolnictwo, 3) z uwagi na uregulowanie sprawy języka wykładowego w szkołach. Chodziło o nauczanie w języku polskim, litewskim czy niemieckim. Właśnie stosunki językowe czy narodo-

lichen Betragens einiger vom Adel wieder die Schulmeister in ihren Güthern (42, a).

— Każdy z właścicieli dóbr szlacheckich oraz patron zobowiązany jest do budowy i utrzymania swej szkoły. Reskrypt z dnia 26 listopada 1739 r. *Vide Actis wegen der Schulen auf dem Lande* ¹²⁷ (42, a, vol. III).

— Szlachta zobowiązana jest do darmowego dostarczania drewna budulcowego dla szkół ¹²⁸ (42, a vol. III).

Aderlass — Nacinanie drzew.

— W sprawie nadużywania na terenach wiejskich nacinania drzew. *Publicandum* z dnia 17 sierpnia 1774 r. ¹²⁹ (139, c, 3).

Adiaphorie — Adiafora.

wościowe miały niesłychany wpływ na szkolnictwo elementarne (ludowe). Zob. WAPO V/3/165 k. 171.

¹²⁷ Otóż podczas podróży po Prusach Książęcy Fryderyk Wilhelm osobiście przekonał się, że poziom umysłowy ludności jak i poziom szkolnictwa był bardzo niski. Stąd już w 1718 r. wydał rozkazy w sprawie opracowania ogólnego planu organizacyjnego dla szkół wiejskich. Plan został rzeczywiście opracowany, ale jego wykonanie całkowiec zawiodło. Przede wszystkim zabrakło środków na budowę szkół i opłacenie nauczycieli. W 1735 r. wyasygnował specjalny fundusz w wysokości 40.000 talarów na uposażenie nauczycieli. W 1736 r. podczas swego ponownego pobytu w Prusach Książęcych, podwyższył tę sumę o 10.000 talarów. Fundusz ten nazwano *Mons Pietatis*. 1 sierpnia tegoż roku zatwierdził wydane dla zorganizowania szkolnictwa tzw. *Principia Regulativa*. Głównym motywem nowej ustawy szkolnej było ustabilizowanie materialne szkoły. I tak postanowiono, że fiskus w swych domenach dostarcza szkołom drewna budulcowego i opałowego, jedną morgę chełmińska ziemi, nauczycielom prawo wypasania i paszę na zimę dla bydła. Z jednej morgi nauczyciel miał otrzymywać 6 miarek (meck) żyta i 2 miarki jęczmienia, od każdego dziecka 5—12-letniego, obojętnie czy chodziło do szkoły czy nie, 5 srebrnych groszy czesnego. Czesne (tzw. *Schulgeld*) jedna rodzina opłacała tylko za 2 dzieci. Za dalsze nie płaćła. Budyńki szkolne budowane i utrzymywane były przez gminy szkolne, przez samorząd gminny, podobnie jak plebani i organistówki (*Priester- und Küsterhäuser*). Do przepisów tych miała również stosować się szlachta. Ta jednak bojkotowała te zarządzenia (zob. szczególży WAPO V/3/164 memoriał rejencji królewieckiej z dnia 10 grudnia 1834 r.).

¹²⁸ Głównym niedomaganiem — ujemną stroną *Principia Regulativa* było ograniczenie się tylko do spraw gospodarczych szkoły. Innym zasadniczym niedomaganiem tych przepisów — to niestabilizowana pozycja nauczyciela, którego traktowano tylko jako robotnika, względnie (i to w najlepszym razie) jako rzemieślnika. Wyraźnie zaznaczano, że nauczyciel w okresie letnim powinien wyżywić się z pracy dniówkowej, albo z pracy najemnej rzemieślnika. Ustalono również maksimum jego uposażenia, dochodów, które nie mogły przekraczać wysokości 12 szefli żyta, 6 szefli jęczmienia i 10 guldenów gotówki. W wyniku zarządzeń na terenie całych Prus Książęcych założono do 1738 r. 1160 szkół, tak że po doliczeniu 320 istniejących szkół kościelnych, razem znajdowało się ich 1480. Ile z tego przypadało na Mazury, trudno ustalić. Organizowanie szkolnictwa wiejskiego ułatwione zostało przez wydanie 2 stycznia 1743 r. „Regulaminu organizacji szkolnictwa na wsi”, dalej utworzeniem specjalnego Kolegium Krajowego do spraw szkolnictwa i kościoła. Duchowni byli inspektorami szkolnymi i temu Kolegium bezpośrednio podlegali. Przy szkołach szlacheckich patron miał prawo wyboru nauczyciela, jednakże wybrany musiał poddać się egzaminowi inspektora szkolnego. Zatwierdzenie następowało na polecenie Specjalnej Komisji Szkolnej.

¹²⁹ *Aderlass* posiadało dwa znaczenia: a) Nacinanie kory młodych drzew, celem odprowadzenia żywicy dla osiągnięcia lepszego owocowania drzew. b) Jako jeden z najlepszych środków zapobiegawczych, usuwania, czy łagodzenia chorób. Jest to tzw. *Venäsection* ramienia, nogi, szyi, głowy czy języka. Uznano, iż nadużywanie tych środków leczenia jest niebezpieczne. W Prusiech Książęcych istniały specjalne kalendarze podające okresy, w których każdy człowiek „powinien upuścić sobie krew”.

— *De Adiaphoris Philippi Melanchtonis*¹³⁰. *Vide Actis in Religions Sachen* (28, a):

Adjunction — Akcesja.

— *Adjunctionea sollen nicht gesucht werden*¹³¹ (15, b).

— W sprawie § 11 zarządzenia *Patent vom Missbrauch des Supplicirens vom 1710 J.*¹³² (3, c).

— *Adjunctiones sollen nicht mehr ertheilt werden. Patent wegen der Memorialiers*¹³³ vom 1710 J. (3, c).

— W sprawie akcesji duchownych oraz zasady postępowania prawnego. *Zob. Adjunctiones der Priester, wie es damit zu halten. Rescript vom 17 Juli 1698 J. wegen der Erzpriester zu Schaacken* (126, e).

— *Ditto. In Sache des Caymenschen Pfarr — Adjuncti Jesterz* (126, c, 2).

— *Ditto. Wegen des Pfarrers zu Deutsch Thierau*¹³⁴ (9, d).

¹³⁰ W filozofii oznacza adiafóra rzeczy i sytuacje obojętne, leżące pośrednio między dobrem a złem. Problem zapoczątkowany przez sofistę Prodikosa, cyników, Epikura, kontynuowany przez Cicerona przeszedł do etyki chrześcijańskiej. Wysuwano tezę, że dla chrześcian wszystkie ziemskie sprawy są adiaforą. Pogląd ten szczególną rolę odegrał w filozofii Ignacego Loyoli. W okresie reformacji na tym tle doszło do wielkiego sporu — *Adiaphoristenstreit*. Ortodoksyjny luteranin Maciej Flacius w piśmie *De veris et falsis adiaphorisi*, wydanym w 1549 r., zwalczał pogląd Melanchtona o *Mitteldinge, die man ohne Verletzung göttlicher Schrift halten mag* i oświadczył, że w sprawach wiary nie ma w ogóle adiafory, tylko decyzje o prawdziwości i prawdziwości rzeczy. Formuła zgody, tzw. *Konkordienformel* rozstrzygnęła spór na rzecz Flaciusa. Drugi spór adiaforystów wybuchł pod koniec XVIII wieku między luteranami a kalwinistami. Dotyczył on ustosunkowania się do świeckich rozrywek (gier, tańca, teatru i in.) w których luteranie widzieli rzeczy obojętne (adiafory), a kalwini (jak i później petyści) grzech czy zło. Spory na tym tle były ważną częścią walk wewnętrznych na Uniwersytecie Królewieckim prawie do końca jego istnienia. Kant np. stanął po stronie stoików (Zeno), którzy stwierdzali, że „w tym co istnieje, znajduje się część zła, część dobra, a trzecia część obojętne”. W teorii wartościowania radość — ból, ubóstwo — bogactwo są moralnie obojętne. Problem ten poruszył również Fichte (*System d. Sittenlehre*) oraz Schleiermacher (*Über den Begriff des Erlaubten*).

¹³¹ *Adjunction* ujmowano w prawie Prus Książęcych dwojako: a) jako akcesję (*Accession* = *accessio*) oraz b) jako wymieszanie (*Vermischung*). Jeśli chodzi o wymieszanie, to w praktyce zarządzania dotyczyło ono łączenia kilku spraw pojedynczych w jedną całość, lub podporządkowane uszeregowanie. W zakresie stosunków międzyludzkich było to prawne regulowanie spraw małżeńskich, konkubinatu i etycznych (np. *commixtio carnalis*). Akcesja, w pojęciu prawnym, była bardziej zróżnicowana. Występowała również jako forma organizacyjna, a to jako instytucja tymczasowego zastępstwa urzędnika (*interimistisch bei einer Behörde angestellter Beamter*), który tym sposobem uzyskiwał zapewnienie, iż w razie należytego spełniania funkcji może być zatrudniony na stałe. Urzędnik tymczasowego zastępstwa nie otrzymywał uposażenia i nazywał się *Accessist*.

¹³² Trudności ekonomiczne i administracyjne Prus Książęcych w okresie 1710 r. (lat epidemii) spowodowały rozprzężenie organizacyjne kraju, co znalazło wyraz między innymi w masowych suplikach (prośbach, żądaniach) postulujących naprawę stosunków.

¹³³ Forma *Memorial* (*Memoriale*) występowała w kancelarii Prus Książęcych w postaci tzw. terminatki, pisma wyjaśniającego (*Denkschrift*) oznaczonego również jako *PM* = *pro memoria*, dalej okólniki i obwieszczenia, notatnik urzędowy. W dokumentacji księgowej notę księgową i wykaz zakupionych czy sprzedanych towarów. W korespondencji dyplomatycznej pismo państwowe wyjaśniające jakąś sprawę państwową (*Mémoire* = *Memoriales*).

¹³⁴ Akcesja z prawnego punktu widzenia oznaczała zwiążanie posiadanego przedmiotu prawnego z narastającymi przynależnościami (*Vorthellen* = *Pertinenzen*) i ciężarami (*Lasten*). Stąd rozróżniano dwie strony tego zagad-

— Synowie zmarłych duchownych nie mają prawa akcesji. Zob. reskrypt z dnia 8 stycznia 1715 r. w aktach: *Wegen der in Preussen zu besitzenden Pfarr-Stellen* (39, a, vol. 1).

— Żadnych warunków nie można stawiać przy podejmowaniu akcesji. Zob. reskrypt z dnia 20 lipca 1745 r. w aktach: *Wegen Expectanzen¹³⁵ und Adjunctionen* (15, a).

— Zakaz następstwa urzędu duszpasterskiego z ojca na syna w gminach kościelnych patronatu królewskiego. Reskrypt z dnia 13 listopada 1768 r. w aktach: *In Sache des Alten Pfarrers Schultz bei der Adel. Kirche in Guttenfeld* (Dobrzyńka, pow. suski) *wegen der für seinen Sohn gesuchten Dispensation zur Pfarr-Adjuncter* (9, d, g).

— Akcesja w stosunku do urzędów duchownych może mieć miejsce tylko na okres emerytury. W żadnym wypadku nie może nastąpić w formie dziedziczenia¹³⁶ (39, a, gen).

A d l e r — orzeł jako symbol państwa.

— Chłopi ze Żmudzi napadli na posterunki graniczne Prus i zerwali ze słupów granicznych tablice z orłami pruskimi (111, c).

— Zatwierdzenie odznaczenia brandenburskiego Orderu Czerwonego Orła. Zatwierdzenie nastąpiło 1792 r.¹³⁷ (2, a).

— Żołnierze polscy ostrzelali i zniszczyli tablice z orłami pruskimi na słupach granicznych koło wsi Langallen oraz w komornictwie Clementhof (na pograniczu Żmudzi). Starcia graniczne nastąpiły w ciągu 1793 r. (111, c).

nienia: a) po pierwsze tzw. rzeczy uboczne (*Nebensachen* \neq *res accessoria* = *accessorium*), które z tzw. rzeczami głównymi (*res principalis* \neq *principale*) tworzyły całość w oparciu o zasadę prawną — *accessorium sequitur principale*. b) Po drugie akcesja ujmowana była według tzw. prawa przyrostu (*Anwachsungsrecht*), będącego formą nabywania własności przez to, że rzecz uboczna musi się łączyć z rzeczą główną, stanowiącą już czyjąś własność.

¹³⁵ *Expectanz* = *Anwartschaft* była instytucją organizacyjno-prawną, dającą możliwość objęcia funkcji urzędowej w oparciu o instytucję akcesji. Akcesja dotyczyła tzw. przynależności pozytywnych (*causa rei* = *commoda*) oraz przynależności niepozytywnych (*incommoda rerum*). Do *causa rei* należą tzw. pertynencje (*Pertinenzen*) np. związane z nieruchomościami uprawnienia feudalne (tzw. *pertinentiae feudi*), dalej tzw. owoce (*fructus*). Te dzieliły się na owoce cywilne = *civiles*, obejmujące czynsze, renty, świadczenia pieniężne oraz na owoce naturalne = *naturales*, obejmujące minerały i uprawy; wreszcie na owoce sztuczne \neq *Industrialfrüchte*, czy na *fructus pendentes, separati, praecepti, extantes, consumpti, percipiendi*.

Do *incommoda rerum* należały: ciężary (*onera*), w skład których wchodziły serwituty, podatki, dziesięciny, świadczenia na rzecz akcji usuwania skutków klęsk żywiołowych; obok ciężarów istniały zobowiązania i koszty (*impensae* oraz *expensae*).

¹³⁶ Akcesja jako instytucja prawa przyrostu obejmowała oddzielne nabycie tzw. owoców, łączenie nieruchomości z nieruchomościami, prawo zdobycy powodziowych (*alluvio*), oddzielanie ziemi (*avulsio*), łączenie nieruchomości z nieruchomościami (*implantatio, satio, inaedificatio*), łączenie nieruchomości z ruchomościami (*intextura, scriptura, pictura, adferruminatio, adplumbatura, inclusio*). Szczegóły tej instytucji prawnej zob. *Allgemeines Land Recht*, cz. I, Tit. 18, § 220 i następne.

¹³⁷ Order Czerwonego Orła początkowo nazywał się *Ordre de la Sincérité*. Ustanowiony w 1705 r. przez księcia Jerzego Wilhelma z Baireuth. W 1734 r. nazwany Order von Baireuth, a w 1777 r. na nowo konstytuowany i podniesiony do 2 klasy odznaczeń Królestwa Pruskiego. Najwyższym odznaczeniem Prus był Order Czarnego Orła fundowany z okazji koronacji w Królewcu w 1701 r.

Adulterium — rozwód.

— Zakaz udzielania ślubu (małżeństwa) tak rozwiedzionemu, jak i rozwódce. Instrukcja z dnia 1 czerwca 1774 r.¹³⁸ (74, a).

Aergerlich — niestosowny.

— Osoby prowadzące niestosowny tryb życia nie mogą być przyjmowane do stanu duchownego (40, d, 2, gen.).

Alba Duo D.

— *Die Reparation der ruinirten Dui D'Alben, oder Eis-Karten an den Holländischen Bauen* (89, b, 2).

Albertus — Albrecht.

— W sprawie przejęcia przez Królewską Bibliotekę w Królewcu zbroi i pełnego wyposażenia wojennego księcia Albrechta. Zbroja ta dotychczas znajdowała się w Zbrojowni Zamkowej¹³⁹ (*Harnisch und Rüstung*) (71, 1).

Amt — komornictwo.

— Szlachta zobowiązana jest do składania zeznań podatkowych tylko przed kapitanami, a nie przed powiatowymi poborcami skarbowymi (*Kreis—Steuer—Einnehmer*)¹⁴⁰. Zob. *Acten wegen Bestetigung derer an die Kriegs- und Domänen-Cammer erfordernten Amtsberichten* (4, d).

— W sprawie przekazania registratury i akt zlikwidowanego komornictwa w Pasłęku do Kolegium Sprawiedliwości w Zalewie w 1751 r.¹⁴¹ (*Amts-Registratur*) (51, b).

¹³⁸ *Adulter* oznaczał kogoś, kto rozbijał małżeństwa. W średniowieczu oznaczało tego, który chciał biskupowi odebrać jego biskupstwo. Stąd *Adulteration* = fałszerstwo, *Adulterator* = fałszerz pieniędzy (*Adulterator monetae*), czy *Adulterinus* = dziecko z małżonków rozwiedzionych. *Adultus* (*Adulta*) przydomek Zeusa i Hery jako opiekunów małżeństwa.

¹³⁹ *Harnisch* oznacza zbroję z twardej blachy żelaznej, często wyłożonej złotem i srebrem. Pod pojęciem *Rüstung* oznaczano całość wyposażenia wojennego potrzebnego rycerzowi.

¹⁴⁰ Komornictwo (*Amt* czy *Kammeramt*) oznaczało na terenach Niemiec oraz w Prusach Książęcych wydzierzawiony majątek książęcy, królewski (królewszczyzna), zarządzany przez administrację państwową lub przy pomocy dzierżawcy. Ta druga forma od połowy XVIII wieku przeważała. Administracja państwowa okazała się zbyt kosztowna i gospodarczo nieopłacalna. Instytucja komornictwa (urzędu kameralnego = *Kammeramt*) oznaczała władzę, która zarządzała wszystkimi dochodami Księstwa Pruskiego, względnie (nawet przeważnie) dochodami prywatnymi książąt, czerpanymi z dóbr książęcych (stąd *Kammergüter* = *Domänen*), lasów, ceł oraz innych regaliów.

Powiatowi poborcy podatkowi (*Kreis-Steuer-Einnehmer*) byli instytucją reprezentującą absolutystyczne tendencje Brandenburgii w Prusach Książęcych. Sprawa tu wykazana jest ilustracją spięcia między systemem państwowego absolutyzmu finansowego i skarbowego, a systemem stanowego ustroju skarbowego.

¹⁴¹ Nadzór nad miastami sprawowany przez kapitanów był również jednym z charakterystycznych cech ustroju Prus Książęcych. Kapitanowie często mieszały się w sprawy wewnętrzne miast. Z czasem jednak (po 1723 r.) nadzór ten przeszedł w gestię kamer wojenno-skarbowych. Tym kamerom podlegali poborcy podatkowi (*Steuerräthe*), którzy przejęli znaczną część zadań kapita-

— Protokoły urzędów kapitańskich winny być podpisywane przez szlacheckich sekretarzy sądowych, a nie przez kapitanów czy przez zarządcę komornictwa (*Amtsverweser*). Reskrypt z dnia 24 sierpnia 1748 r. skierowany do komornictwa w Nidzicy w sprawie podpisywania protokołów komornictw w Nidzicy i Działdowie ¹⁴² (100, b).

— W sprawach *actionibus realibus* królewskie urzędy dominialne (*Königliche Domänen Ämter*) przed sądem nadwornym (*Hofgericht*) przedstawiał je ma nie urzędnik domeny, a Urząd Ekonomiczny (*Oeconomisches Amt*) z udziałem fiskalatu (*in assistentia Fisci*). Reskrypt z 8 lipca 1748 r. w sprawie spornej między dziedzicami majątków Groebena a Urzędem Dominialnym w Rydzówce (*Domänen Amt Kalthoff*) o łąki na tzw. *Laatsche Palwe* ¹⁴³ (102, d, k).

— Małe miasta oraz komornictwa nie powinny angażować adwokatów. Sprawy tych instytucji mają prowadzić sędziowie z urzędu (*nach dem Codico Fridericiano die Prozesse ex officio inthuihren müssen*). Reskrypt z dnia

nów. Miasta Prus Książęcych na tej zamianie nadzoru wpadły przysłowioowo z deszczu pod rytnę.

Pasiek należał do okręgu skarbowego (*Steuerkreis* = powiat skarbowy) w Moragu. Okręg ten obejmował również miasta: Ostródę, Miłomłyn, Miłakowo, Młynary. Wreszcie w 1752 r. komornictwa zostały zniesione, a Księstwo Pruskie podzielono na nowych 10 powiatów, na czele których stanęli landraci (*Landrat* = starosta). Powiat morąski obejmował dawne kapitanaty — pasiecki, miłakowski, morąski, ostródzki, olsztyński (*Hohenstein*) oraz kapitanat dziedziczny w Iławie. Podział ten przetrwał do 1818 r. Proces likwidacji komornictw (*Ämter*) spowodował konieczność przekazania registraratu sądowych komornictw do nowo zorganizowanego aparatu wymiaru sprawiedliwości. Reforma sądownictwa niższego nastąpiła w Prusach Książęcych 28 lipca 1751 r. Na miejsce zlikwidowanych kapitanatów (*Amtshauptleute und Amtsverweser*) zorganizowano 9 kolegiów sądowych (*Ämterkollegien* = *Amts- und Justizkollegien*), łącząc kilka komornictw razem. Kolegia sądowe utworzono w Zalewie, Moragu, Pokarminie, Nowym Dworze (*Neuhausen*), *Kleinheide* (brak nazwy polskiej), Kłajpedzie, Wystruci, *Rastenborku* (Kętrzynie), Elku i Nidzicy.

¹⁴² Zasadnicza różnica między kapitanatem dziedzicznym (*Erbhauptamt*) a kapitanatem zwykłym (*Hauptamt*) polegała na tym, że pierwsze były swoistego rodzaju regalem wyższej szlachty. Służyły przede wszystkim interesom partykularno-rodowym i prestiżowym. Dbały więcej o swoje prywatne korzyści, a nie o produkcję. Kapitanaty zwykle natomiast oraz komornictwa (*Ämter*) główny nacisk kładły na produkcję rolną, która zasilac miała bezpośrednio skarb państwa. Nazywano je również urzędami kameralnymi (*Kammerämter*). Służyły kumulacji, magazynowaniu produktów rolnych i ich przetworów, były punktami skupu i poboru czynszów, kontrybucji, dzierżaw i innych należności państwowych. Przeprowadzały kontrolę, były organami doradczymi i rozjemczymi w sprawach gospodarczych, swoistego rodzaju sądem gospodarczym, który ogłaszał wiążące orzeczenia, zwane *Abschiede in Kammersachen*. Komornictwa dawały również wytyczne dla polityki gospodarczej. Na czele wszystkich komornictw w Księstwie stał Urząd Kameralny (*Kammeramt*) w Królewcu.

¹⁴³ Komornictwa i kapitanaty zwykle łączyły zadania kierownicze (władzy państwowej) w życiu gospodarczym państwa z samą produkcją. Konkurowały i rywalizowały nieraz z wytwórczością prywatną i różnych korporacji. Po szczególne majątki komornictwa określano jako domeny (*Domänen* = *Domänialgüter* = *Domania*). Domeny przynosić miały dochody panującemu i państwu. Rozróżniano domeny państwowe (*Kammer und Krongüter*) oraz dobra stołowe (*Tafelgütern* — *Chatoullengütern*).

Actio in rem (*Actionibus realibus*) oznaczało skargę dotyczącą rzeczy i to: po pierwsze — jeśli dotyczyła osoby (*actio praejudicialis* = *actio de statu*); po drugie — jeśli dotyczyła posiadania rzeczy (*actio possessoria*); po trzecie — jeśli dotyczyła uprawnień związanych z rzeczą (*actio petitoria* = *actio in rem* w węższym zakresie = *vindicatio*). W tym ostatnim wypadku rozróżniano *actio in personam* (*actio personalis conductio*) ustalające wykonanie żądania przez osobę zobowiązaną do tego. Jeśli to zobowiązanie przechodziło na dziedzicznych (tak dłużnika jak i wierzyciela), nazywano je *adjectitiae qualitatis*. D. c. n.